

Ñemoñare ha me'ẽ peteĩeteme mba'ereta Tetãmbopy

Gilson Batista de Oliveira

Eduardo de Pintor

Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor

Larissa Carolina Barboza Alvarez

Brenda Melina Villalba

Oñemoherakuã rire, ary 2015-pe, kuationhaipyre “Transformando Nuestro Mundo: pe Aragua 2030 Guerojera Jejokope guarã”, ohechaukáva poha sapáva ojejápoa – Tapichakuéra, yvy ape ári, Po'areko, Py'aguapy ha Joajukuéra –, ojekuaáva umi 5 Ps ramo, péva Naciones Unidas (ONU), tetã oñepyrũ oisãmbyhy akãporukuaa guerojera oñeha'ãvo ohupyty umi 17 Ojehupytyseva Guerojera Jejokópe, umi ODS (ONU, 2015).

Mbohapy Tetã Brasil-Argentina-Paraguay, umi 5 Ps oike tekove ára ha ára tapichakuéra, ñembohysyi ha mbo'ehaokuéra ha amo ipahápe, ojehecha pe aponde'a guerojera umi táva oguerékova: Foz de Yguazu (Brasil), Puerto Iguazú (Argentina) ha Ciudad del Este (Paraguay) Peguarã¹. Ko atype oñeme'ëta mbojekuaaverã Po'areko rehe, péva, he'iháicha ONU (2015), oñe'ëvo Aragua 2030 rehe, tuicha porohekáva “ombojerovia tekove po'a ha omoañeteva, puporã tekoha ndive”, ojehechávo tekoha ha'eha pe tuichavéva hecharamo pyhape ko hendaitepe guarã ha peteiva umi ogueraháva momba'eguasu virureko tenda.

Pe momba'eguasu ha ipohýiva² oguerékova umi jokupyty ára ha ára tetãmbopy ha'eojehechauka Rio ha Coelho rembiapokuépe (2020). Ko ñemoarandu, umi jekupyty vytyguáva ojehecha umi joaju tavayguáva mbarete ha ára ha ára, ha umi jekupyty tavayguáva ñugua ha ñume ojehecha jepi ha py'ýi umi táva apytépe ko tetãme.

¹ Rio ha Coelho (2020, p. 50), ohesa'yijo rire heta tembikuaareka rembiapo, he'i “[...] Foz de Iguazu ha'e, añetehápe, Mbyte omoba'eguasúva peteĩ aty tavayguáva tava'ire peteĩ corporación tetãyguá ojejápoa umi táva Santa Terezinha de Itaipu ha São Miguel do Iguazupe, kuarahyreike gotyo Paraná guive. Paraguayokuéra Ciudad del Este, Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú; ha pe Argentina (Puerto Iguazú), ombohováí peteĩ apañuãi poravopyre upe mbytepe, pirapire supranacional, omohendapyrã tavayguáva ojejokópe oime ñe'ẽrã tekuimba'e tetãmbopy mbojoajuva continentepe, ha oipe'a haguã rembe'y virureko [...]”.

² Mokõi “Pohýi oguerékova jekupyty tavayguáva ojehechauka umi teko ojejojáva ha ára ha ára ohóvape umi mba'apohára ára reheguáva, ñemurenda umi mba'e ojejápoa oñeikotevêva, ha tembiapopyte tesãime. Péicha ojehu osyry Foz de Yguazu, Ciudad Del Este ha Puerto Iguazú mbytépe” (RIO; COELHO, 2020, p. 55).

Ojekuaave ko ha'ãnga tetãnguéra rehe, Rio ha Coelho (2020) otembikuaareka oïha ha mba'apo isãva umi apopyregua tetãme ambue umi rama mba'aporã hepy'ÿva: mba'aporã hepy'ÿva, mba'aporã ñemity'ÿ oje'uva, mba'aporã tembiapopy ojoajúva mba'epياهو rehe, oñemboja'óva ikangy, mbytepe térã imbaretéva ramo. Mba'aporã hepy'ÿvaguáva, pe sãva vyragua añoite ojekuaa tovake mbyte ha mbaretekue reheve pe tembiaporãme ñemity'ÿ oje'uva, proteína mymba ha sã grano imbareteva. Pe mba'apo tembiapopy, umi sã pytagua³ ha mbaretekue rehegua ohechauka oïha ha mba'aporãme mbareteva, péicha umi mba'apoha tesãiguáva oguereko peteï pohýi mbyteguáva. Pe tembiapo ojoajúva mbopyahuha rehe, mokõi sã apopyre ojekuaa oguerekóva tovake ha kyre'ÿ mbyte: farmacéutico/cosmético ha biotecnología⁴.

Tovake ha ñemoha'ëño kyre'ÿ umi mba'apoha virurekope ha ombosyrýva tapichakuéra rekove ára ha ára, ha umi teko pendular, mbohapy táva mbytepe, ohechauka peteï tetã oñemopyhare omoïva mbaretepe centrífuga ha centripeta umi táva ha tetã rehe ojerévo. Péicha, oikuaauka haguã kyre'ÿ virureko ha omopu'ã haguã virumemby virureko rehe tetãgua, py'apeteï oñehesa'ÿijo peteïteï tavaguasu ha upéi oïva juruja hendaitepe.

Foz de Yguazú

Foz de Yguazu oreko peteï ñeimeha omboambueva ha ojehayhuveva. Oï távape Mbohapy Tetãre ojoajúva Puerto Iguazú ndive, Argentina retãme, ha Ciudad del Este peteïva, Paraguái (CDE oïke peteï Mbyte tenda rehegua paraguay oñondiveguáva tava Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú). Oñondive ko'áva tavakuéra oguereko hetave 900 su tavayguakuéra, ha'éva Ciudad del Este ha Foz de Iguazupe mokõive hetave tapicha (INDEC, 2021; INE, 2021; IPARDES, 2021).

Foz de Yguazu tavayguakuéra rehegua, he'iháicha IBGE Cidades (2021), umi apopyre ohechauka ojupiha ko'ã pa ary ohasávape, péva 258.973 tapicha ary 2000 peve

³ Pe sã turística ha'e peteï ohecha porãva umi apopyre oporopy'ara'ãva tetã rehegua, ha'eháicha Cataratas de Iguazu (Brasil) ha Argentina), ñemuhã electrónico ha ojeguerúva Ciudad del Estepe. (Paraguay), péva Tienda Libre de Impuestos (Argentina) ha, nda'arévima, umi tenda libre de impuesto Foz de Yguazupe, ambue mba'e ojehecharamovéva ko tetãpe apytépe.

⁴ “Umi tetã apyeguape, umi sã apopyre ohechauka avei katuínte ha patrones interdependencia-rehegua oïva ñeimeha ñapýiva ojejápoa rehegua, oguerekóva vvy ha jejoko. Umi sã umi mba'e ojejápoa ñemity'ÿ ha proteína mymba rehegua oikotevêtereï vvy ha y rehe. Ha'e ñembohysy sã oikotevê avei ñemombe'u técnico ha virurekópe umi tembiapo ñambuéva apytépe mba'eapopyre mokõive ha'ãngava hembiapope ha vvy tuichape. Ko ñandukuaávape, porãngue orekóva jejoko tendyry, mba'yругuata, mbojupyty ha virurekova ome'ë tendota hesegua ha mohupý'ÿ péva tetãme. ombopyahu genética, omecanizaba kytarysýi apopyregua ha umi koty ro'ysã tuicha ombojoajuva hikuái ñemomirí kytarysýi orekóva ñeimeporã, mantereiva hekopete, ha mbohekojoja, ha pe ahoja pyha ha omosarambi” (RIO; COELHO, 2020, p. 55).

256.088 ary 2010pe ha 258.248pe ary 2020. Ha katu, pe arapa'ũ ipyahuvévape, mbojerovia ko tavaygua ha'e 257.971 tapicha ary 2021. Oñemopyendáva ary censo 2010 ha aponde'a ary 2021pe guarã, tavaguasu oñemboguejy, he'iséva, ohasa asy peteĩ oñemokũava umi tavaygua ikatúva, ambue mba'e apytépe, oñemyesakã oñemboguejývo mba'apo jurujape ñemuha, omoheñoiva ojupígui dólar repy jokupyty real ndive. Péro upéva ndaha'úi ivaietereíva, ambue iporãite jahechakuaa upéva tavayguáva virekoháicha oikópe (EAP) tava'ipe, he'iséva umi ikatúva tembiapo, oñembohetave ohóvo ára ohasávo. Pe PEA, omoheñoiva tapichakuéra 18 ary mbytépe, 59 ary ha oikóva Foz de Yguazupe, oho 36% opaitepe, ary 1991pe, péva 47% ary 2010. Ha katu ko jeporumeméva ikatu oñemoañete (térã nahániri) upe rire añoite omotenondévo censo demográfico (IPARDES, 2021). Ko'ágã peve, ikatu ñaintui upe katupyry orekóva mba'apo mbarete Foz de Yguazupe ojupíma, ikatúva ojeporu ojejapo haguã tuichave apopyre ha jeike tetãpe⁵.

Umi tembiapo nda'aréi ojejavópape, Paiva (2014) Pintor ha ambuekuéra. (2016) ohechauka umi tembiapo ojejavóva orekóva ikatukuaaite tuichavéva guerojerape tavape. Ko'áva resa renondépe apohárakuéra, Kyre'ỹ hepy'ỹva Foz de Yguazú ojere umi tembiapo rehe umi tembiapopy opavavépe guarã⁶, ojapo tendyry (Itaipu) ha tembiapo hepy'ỹva ojoajúva kundaha maymáva, omokyre' ỹva mbohupa Cataratas de Yguazú ha péva kundahára ojogua Paraguaype, péicha omoañete omoñe'ẽvo pyrũ oúva.

Pe marã hepy'ỹva, kundaha oimehãpe peteĩ gama tuichakue ha ombojoavy tembiapo ha ha'e umi tembiapo myaña pereríva opavave polo tavayguáva tendaravoña hepy'ỹva tembiapo hypy'ũva mbytegua ha yvatepe jerére. Upéva oñemoinge he'ivo, marã virurekogui, kundaha ndaha'úi peteĩ tembiapo ha'etéva, oguerékóva pyenda aporeko teete ha/terã omoheñoi oike ha omoheñoi peteĩ mba'epopyre ha'etéva (oĩháicha tembiapo ñemboaporekopýva petroquímica rehe, umi mopy'ũ civil térã kure apopyre) (PAIVA, 2014, p. 40).

Oñemombaretévo hesa'ỹijo ojapova'ekue Paiva (2014) ha Pintor ha ambuekuéra. (2016), peteĩ kuatiahaipyre tembikuaareka pe jesarekoite tembiapo hepy'ỹva Foz de Yguazupe, ohechauka pe hepy'ỹva tavaguáva jesarekope mbohapy tembiapo omombá'eguasúva: jeiporu opavavépe guarã, tendyry, ha kundahára, ojehechávo tembiapo aty ojoajúva hese (oñemohenda, mombeupy ha ñemurenda michĩva ha tuicháva), umi tembiapo hepy'ỹva mombá'eguasúva tavaguasúpe.

⁵ Ojekuaa porãve haguã mba'épa ogueru umi jeju ha jehópe tetãyguá kuéra tavaguasúpe, oje'e oñemomandu haguã akytã ojejuhúva ko'ápe: <https://www.h2foz.com.br/editorial/estagnacao-da-populacao-e-receita-do-icms-para-onde-caminha-foz-do-iguacu/>. Acceso en: 25 abr. 2022.

⁶ Umi tembiapopy opavavépe guarã ha'e umi tembiapopy tavayguára, ha'eháicha mbayru ñemboguata opavavepe guarã, pumbyry, tendyry, tesáiva oñeikotevéva, ambue apytépe.

Nda'aréi, ambue mokõi tembiapo ojekuaa kyre'ỹ ramo Foz de Yguazupe: mbayru guata ha mbo'epy. Umi tembiapo mbayru guata reheguáva oñemotenonde tavaguasúpe, péva oĩgui umi omoporãve Oporto hypa, tuichavéva América Latinape, ha umi aponde'a logístico oúvape, ha'eháicha Puente de Integración, Ta'anga 1, ombojoajúva Foz de Yguazu ha Presidente Franco ndive Paraguaype, ha Ferroeste, oguerékova ipukukue mba'yjua ombojoajúta Cascavel tetãkorapy gotyo, oiko ambue ambuekua ñemuha tetã ambuépe guarã Puerto Paranaguá rupive. Pe tembiapo mbo'epy rehegua, tenondegua ha yvateve, oñemboguapy jave Mbo'ehaovusu Instituto Federal de Integración Latinoamericana (UNILA) ha pe oñembotuicha umi campus Universidad Estatal del Occidente (UNIOESTE) ha Instituto Federal de Paraná (IFPR), oñembojoapývo oñemotenonde haguã mba'e yvate jekuaa'ỹva, ohenduka jeporumeméva oñemoambue tavaguasúpe oike haguã peteĩ mitãrusumbo'ehao tenda.

Oñe'êvo apopyre tavaguasúpe, ary 2018, Producto Interno Bruto (PIB) por capitán⁷ ha'e kuri R\$57.702,81, péva oñemohenda Foz de Yguazu 24 ha 295 PIB per cápita ramo Paraná ha Brasil, peteĩteĩ. Oñe'êvo oike ñemoñarekue rehe, ary 2019pe, "tembiaporepy mbytegua jasyrehegua ha'éva 2,7 tembiaporepy sa'iva [...] Ojehechávo umi óga orekóva ha oikéva tembiaporepy jasyrehegua oġuahêvo upe tembiaporepy mbyteresa'iva tapichakuérare, orekóva 33,4% tavaygua kuéra ko'ã tekoviape" (IBGE Cities, 2021)⁸.

Ta'anga 1 - Projeto da Ponte da Integração

Ña'embe: Calebe (2019).

⁷ Ha'e pe mboheta opa mba'e ojeja'pova virureko henda ijypýva, mokõiha ha mbohapyha, oñemboja'o tetãyguára tavayguápe.

⁸ Ojekuaave haguã ha marandu pyahu táva Foz de Yguazu ikatu ojejuhu kuatipipepe IBGE Tavakuéra.

Oñe'ëvo teko rekove rehe, tava'igua ohechauka peteĩ kuã rechaukaha Kakuaa Yvypora Tava'igua (IDH-M), ary 2010pe, péva 0,751, ojehecháva yvate⁹ péva Marandu Tetã retã Joaju kakuaàrà – PNUD rehegua. Ko HDIM ha'e peteĩ jehechauka pe mbyte geométrico pe oikeva ñembojo'ape IDH-M rehegua 0,748, pe Longevidad IDH-M rehegua de 0,858 ha Tekombo'e IDH-M rehegua 0,661, oguerekóva Jeike IDH-M añoite iguýpe pe ñemombyte brasilerogua.

Oguerekóvo umi apopy me'ë ojeuerekóva, oñeme'ëvo noñemotenondéi Censo ary 2020, oiporúvo pe ñemombyky Departamento de Informática Sistema Unificado de Salud rehegua (DATASUS)¹⁰, ikatu oje'e Foz de Iguazu omohenda porãveha jojaha ñeme'ë ha ojeikeha, Índice Gini guive, ary 1991-pe, ha'e 0,5773, ary 2000pe, 0,5837 ha, ary 2010-pe, ipahaitépe umi apopy me'ë ojeuerekóva, oñuahêva techaukaha 0,5454. Ndojoguái HDI-M-pe, pe Índice Gini iporãve oñemoaguivévo mboyvegui, péva ombyekoviava ñeme'ë ha ojeikeguáva Iporãmbajepéva. Upévare, ára pygua rape, ñeme'ë ha ojeike oguerekóva, jepénte oñemboguejy, peteĩ ñemoporãitereive, ikatúva katuete ivaive ohóvo pandemia oñemotenondévo.

Ko mba'épe, tapiagua kytarysýire H2Foz oikuaauka, 06/27/2021, peteĩ marandu oñemotenondévo tekotevẽ apyrãitepeve Foz de Yguazupe, oñepyrũ rire pandemia ary Covid-19 rehegua. Péicha umi apopy me'ë oñembyatýva, 27 mil tapicha Iguazúgua oikóva umi pytyvõ ñesambyhyhapegua omboguejy haguã mboriahuva ha mboriahu chapĩva¹¹.

Ambue mba'e, oĩgui pyrusu ojapo ha omosarambívo jeike umi tavayguakuéra tendagua, pyhy jevy jeguata vy'arã ha oñemoĩ pira pire logística rendava, upearã ojejapo itasãjoaju rupive, ikatu oipytyvõ pyhy jevy pya'épe mohemby tenda ha omboheteve mba'apo ha jeike ijavape guarã tavaguasu mba'apohára ha mba'apoharakuéra.

Ojoajúva ipu'akava oguerekóva mohemby yvy rendagua, oñemombe'úva yvate, oime umi ñemomrandu ava ñembyaty tetãgua ha'éva ogueraháva akãporukuaa oñemoakãrapuã haguã Táva Paiva (2014) ohechauháicha, avà ñembyaty oñembosako'i ha omoheñói CODEFOZ - Consejo de Desarrollo Económico y Social de Foz de Yguazu, peteĩ tekove me'ëha oguerekóva oipyhy mba'erã peteĩ tekotevẽ momba'e guasù ñembohysyi ha ñeñatõi umi kakuaa tenda rehegua. CODEFOZ, oñemopyendáva oimera'ëva jejapose rehe, oñemoĩ tenonde gotyo umi moñepyrurã oguerekóva hembipotápe omotenondévo tava'iguava, ha'eháicha Proyecto Beira Foz,

⁹ Oñemoaguivévo 1-gui, tuichavéta guerojera yvypóra tava'iguáva.

¹⁰ Ojejuhu ko'ápe: <http://tabnet.datasus.gov.br/cgi/ibge/censo/cnv/ginibr.def>.

¹¹ Ko kuationhaipyre oiporu apopyre oúva Cadastro Ipeteivagui.

péva ohecha tembiapo ñembopyahu ha moingove jey 34 km ysyry Yguazu rembe'ýre ha Paraná, oimehápe moingove jey ha ñemohesakã Puente Internacional de la Amistad, oime oñembotýma.

CODEFOZ ñemoheñói ha rembiapo, avei ikatuha oipytyvõ porojokuairâ kakuaa ojehecháva tavaguasu Foz de Yguazúpe, omokyre'ýva mba'evogui ñenohe CODEPI guive – Consejo de Desarrollo Puerto Iguazúgui, CODELESTE guive – Consejo de Desarrollo de Ciudad del Este ha avei Consejo de Desarrollo de la Triple Frontera – CODETRI, orekóva ñembou ojepy'amongeta haguã umi kakuaa ñemoimbaha Tenda Tetãmbopy (FERREIRA, 2018).

Puerto Iguazú

Tavaguasu Puerto Iguazú, Argentinape, ha'e ñoha'anga tuicha jechaukaha tekogua, péicha omboja'o Foz de Yguazú ndive peteíva umi Siete Maravillas de la Naturaleza – umi Ytù tororõ Yguazúpegua. Argentina rembe'ýre, Puerto Iguazú ojekuaa Ciudad de Cascavel, oguerekóva kyre'ý ombohyru tendagua ojoajúva hyepype syry jeguata vy'arã jeguata¹². Yvymbo'e, ko táva opyta yvate gotyo Provincia de Misiones, oĩhame Parque Nacional de Iguazú, TendaTetãmbopy Brasil Paraguay ha Argentina.

Ko syry jeguata vy'arã ojoajúva Ytu tororõ rehe omotenonde Argentina ary 1902 guive, mba'ére, he'iháicha Beccaluva (2004, p. 2), ha'e jave gobernador de la provincia (Juan José Lanusse), jepe pe ojapo mbayru jeguata vy'arã ndaha'éiramo tuicha mba'éva pe tenda, “[...] ojerúre ñesambyhyhape peteí teko omombe'u haguã peteí henda ojeiporuva opavavepe guarã umi mombyry ykéiryndyjoja umi ho'águi [...]”. Gobernador Misionesgua oguereko tembipota omboykévo umi jasuru soro omoambuéva ysyry ñu ka'aguygua¹³.

¹² “Tavaguasu Cataratas oguereko pyenda Tava'i Puerto Iguazúpe peteí vyjepysope, tetãyguára ha peteí ojapo katuete omoañetéva tuichakue pa'ũguáva oime jave peteí pehẽ ambue vyjepysope rembe'ýva ha ojegueroava; tuichakue gubernamental tembiaporã haguã ñeha'ã oguerekóva ha aporãkatu peteí añete vyjepyso, ha tuichakue ava'aty ojehechaukáva umi tembiapo ava'aty, tekuaimba'e ha hepy'ýva omotenondéva tetãyguára vyjepysope” (CAMARATA, 2009, p. 2).

¹³ Beccaluva (2004, p. 2) omombe'u, Argentinape, 3 jasypoteí ary 1902pe, Ley Olmedo, “oñongatu upe tenda ko'ã árape omopyendáva Parque Nacional Iguazu Tekope guarã. Péva moañete rehe Ko ley ndaha'ei pya'eterei, péicha, 20 jasypokõi 1905 jave, Lanusse oñeme'ẽ ministro del Interiorpe, Dr. Rafael Castillo, ha'e hague orekopáva moañetéva. Upe arýpe avei, Nuñez ha Gibaja ombokatupyry Puerto Aguirre ha Lanusse ohupyty coronel Félix Bravogui oñeakaramã haguã popa (50) kuimba'e complotpe, jepe mboriahũro, pe jeyta oñemomba'eguasueterei. Umi ogarã ojejoko ary 1904 peve, ary oñemotenondéva uperõ ministro de Guerra, general Pablo Richieri, odme'ẽ teniente ingeniero Alberto Uttinger ombovore tape ha omopu'ã haguã tropa 12a Infantería oñemopyendáva Posadaspe”.

He'iháicha Cammarata (2006, p. 4), Plan de Turismo Argentinapegua¹⁴, oñembosako'iva'ekue ary 2016-pe:

[...] omombe Puerto Iguazú ha'eha Okẽ, oike mba'ejehero ha hembiaipo pa'ũpe kundahára tendarã ha federal. Puerto Iguazú jokupytyguáva upe Henda Ipokatu Yguazu - omomba'e guasu kundaha naiñate'ýiva ha'eháicha ñu kundaháre, tekokundaha ha kundahára tembiasapyreita, péva Circuito Tripartito Transfronterizo - ñemuha, ñupyso ha kundahára - ha Corredor Iguazú-Posadas [Traducción Nde].

Umi Ytu tororô ha'e pe mba'e ojehecharamovéva Puerto Iguazúpe, oguerékóva jejokoha ha ñemoĩmbyre oguerékoma hembiaporã jeguata vy'arã rehe, avei peteĩ aeropuerto internacional *Internacional Cataratas del Iguazú* -, orekóva ñemomýi ohasáva peteĩ sua tapichakuéra.

Hi'aguĩ táva Foz de Yguazu (Brasil) ha Ciudad del Estegui (Paraguay) avei ogueru changui juhu jeguata vy'arã tavaguasúpe, jepénte upéva, Jeguataha yvotyty ha'e pe mba'e tekotevéva ogueraháva kundahárukuéra, péva oipytyvõ umi he'iva Autoridad Portuaria Nacional (APN), omombe'úva Cammarata (2009, p. 11): "Umi kuã rechaukaha oúva *The World Travel Market* Londrespe ohechauka 45% kundahakuéra pytagua oiporavóva tetãme oguerékoma hembiaporã jeguata vy'arã ramo ojapo upéva omokyre'ývo umi ika'avova omoha'angava umi Jeguata yvotyty Tetã reheguã".

Oguerekóva mbarete jeguata vy'arã mbohyrù Puerto Iguazúpe guarã ojehecha umi... oñembotyvo tetã rembe'ýkuéra, jeporavopyrê Puente Internacional Tancredope Neves¹⁵, péva pandemia jave omoheñoiva coronavirus, oñemoi ñembotove jeike guarã ha ojejoko ha ñemoñare tembiaopope guarã. Mba'apoha renda, jeheka ha ñemopeteiha ñuha jeikoha ohasa asy umi mba'erã oguejýgui ñemu, ombohapéva sa'i osyry jeguatã

¹⁴ Ko'ápe tekotevẽ oñemombe'u González, Rampello ha Domínguez rembiapokue (2017, p. 377): "Upe tekuaimbo'e kundahára ha vyjepyso provincialkuéra hembipotápe oĩ peteĩ guerojera oiporáva ha mbojoja, Omboyke hikuái avarekoha jerure jeikovai ha hekome'ẽ ojejagarráva añeteguáva. Umi tekotevẽ ha upeñemotenonde vyjepyso ipahápe ñemosakãite oike haguã pehẽ avarekoha ñemuharenda ko'apegua [...], upéva omoneĩ ha oñemoi temimo'ã umi jopoipyhy oguerékóva guerojera kundahára umi 600 hectárea oiméva pe Aragua ko'ape".

¹⁵ "Opa mba'e oñepyrù tetãkorapy oñembotyva opaite che japouka Covid-19 rehe ha arekoha gobernador - y pediatra - Ahuad ha'eháicha peteĩ pysyrôhára tini. Misiones oguereko mokoĩ umi mbohapy tapegua tetã rembe'y: puente Roque González de Santa Cruz, ojoajúva Encarnación ndive (Oĩ 10.572.138 oikéva ha oñesẽvai ary 2018pe péicha he'i DNM), ha Tancredo Neves, ojoajúva Puerto Iguazú ndive Foz ndive (11.241.063 millones). Mokõivéva oñemoañotenondeséva ha sapy'ante ohasa Ezeizape okẽ momba'eguas ramu tetãme, ary 2018 peguáicha (10.702.602 millones)" (BOERR, 31/08/2020, La Naciónpe).

vy'arâ, péva jasyapy 2020 guive tavaguasu oime ohupytýva michi ñemomyi kundahára apeguape.

Ko sa'i ñemu ha mba'apo pandemia Covid-19 mbytépe, umi oporojokuaiva ha mba'apome'êha oíva Provincia de Misionespe, he'iháicha marandu ojavova'ekue Boerr (LA NACION, 08/31/2020), ojerúre “temime'ê porã oguerékova peteĩ ojapo porã Zona Libre Comercio nde tembiapo karakatu exportaciónpe guarã - [...] “Reguereko ojekopyty [...] jaikoha ñaimeha Brasil ha [...] Paraguaype”¹⁶ -, péicha avei ojerure ñesambyhyha mbyteguape omboguejy haguã IVA 10% peve Impuesto al Valor Agregado ha Renta - ha omboguejy umi mba'apome'êha 26% ha 16% mbyteguape.

Ejopy KO'APE
emoñe'êve haguã avei
umi temimbopo
ñemboty tetãmbopy
táva Puertoguáva

Ko'ã mba'épe, umi jejapose moingove jey ojehechava ha orekuete omongaru umi oha'ãrõ oipyhy jevy pya'e arapa'ũ post-pandemiape. Techapyrã ramo, Puerto Iguazú oñemoñepyrũ Terminal Turística Fluvial, ojehechaháicha ta'anga 2pe, kóva ombojoaju táva Posadas ndive. Ko'ã haipy rupi, techapyrã ramo orekuete peteĩ rojapose, tapiagua H2Foz, 07/31/2021, oikuaauka mbyte jehekaha, oimeva tenda mbyteguape távagui¹⁷.

Ta'anga 2 – Aponde'a Mbayru Guata Ha'ãro Kundahára ysyry Puerto Iguazú

Ña'embe: Misiones online (2021).

¹⁶ Ore ñembohasa ex gobernador Ricardo Barrios Arrechea ñe'ê.

¹⁷ Grupo Americano SRL “ohechauka peteĩ ára ome'ê viru ha'éva P\$ 326 sua (R\$ 17,5 sua, hepymoi pokatúguigua), omohu'ã haguã tembiapo 24 jasye. Oñepyrũvo tembiapo, oíva'ekue mbyaky'orã guarã Jasypteĩ, oñembohasa oĩgui pornadu añeteguáva oikéva umi omoñemua oiméva ijapuvape upe pa'ume. Ko jehechagi ha'e peteĩ arapa'ũ 30 ary”, he'iháicha H2FOZ, péva 07/31/2021.

Péicha avei hesete oguerekóva aponde'a mbyaru guata Ha'ãro Kundahára ysyry rehegua, hembipotápe omoañetévo tavaguasúpe, Dirección Provincial de Carreteras de Misiones ha Gobierno de Misiones, oñomoirũvo Gobierno Municipal ndive, omoañetéva Plan de Tavaguasu ñemyatyrõ¹⁸. Ko aponde'a rupive, tavaguasu oguereko potapy omotenondévo oñembojégua ha oñemyatyrõ haguã jejoko tavayguáva. Ko'ã tembiapo oheka avei ombohetave ovaléva umi tape momba'eguasúpe (Avenida Vitória Aguirre ha Avenida Três Fronteiras) orekóva oñembohapéva, kyta, tesakã LED ha kytarysýi umi tape jeguataha ha apajerekõi rape. Oñemoañetéta avei umi tembiapo péva ñemuha hendápe tava mbytepe tavaguasúpe orekóva rembipota omoambuévo Avenida Brasil peteĩ tape kañy rehe (7 boca área). Ko tembiaporã ñemboguata hembipotápe... omoambue, ñemoimbaicha, ñemuha tenda, mopyenda teko porãpe guarã avarekoha ha henda jeguata vy'arãpe guarã tavaguasu Catarataspe¹⁹.

Ciudad del Este

Ko municipio Ciudad del Este²⁰ (Paraguay), ojeipe'áva Foz de Yguazugui Rio Parana, ojoaju Brasil ndive Puente de la Amistad rupive. Ko táva ha'e táva guasu Departamento de Alto Paraná ha oreko mbohyrũ tuichavéva ko tendape. Péicha he'i Rabossi (2004, p. 152), "ha'e mokõiha táva Paraguaype oñeñe'ẽvo demográfico virurekorõ [...]", oĩvo mokõiha Asunción²¹.

He'iháicha Algarin (2017), umi tavaygua'aty ohasa oguereko 26 000 oikóva, 1970pe kuri, 62 000 oikóva, 1980pe. Ko'agã Ciudad del Este oguereko umi 416 748 oikóva. Ha'e peteĩ táva hetave oguerekoa tekove.

Pe kutu paha oñepyrũva Ciudad del Este ha'e kuri ñemoñepyrũ Puente Internacional de Amistad, ary 1965 jave, omoheñóiva peteĩ kuationaire

¹⁸ Plan oñemoherakuáva ko'ápe: <http://www.dpv.misiones.gov.ar/noticia-detalle.php?noticia=521>. Ojeike haguã ary 15-pe pa. 2021-pe.

¹⁹ Ko'ápe, iporã ojehechauka Beccaluva (2004) ñe'ẽ ohechakáva tekotevêha ojepy'amongeta ohasávo pe kundaha ko'apegua, mba'erãite avei mba'apoha renda ko'apegua ojoajúva hesete kundahára rehe, oñemoakãrapu'ã haguã tavaguasu. "Umi mba'apoha renda kundahára ndaikatúi ha'eño kyhyje'y guerojera tenda kundahára, [...] Ombojerovia ha'e gobierno térã tendota omoañetéva tekuaimba'e kundahára ha'éva hí'ara ojapova mba'apo ha ombohetave virureko upe tendaré" (BECCALUVA, 2004, p. 3).

²⁰ Geográficamente, he'iháicha Algarin (2017), Ciudad del Este oguereko peteĩ tenda tavayguáva 104 km² ha ha'e 327km Asunciónui. Oñemotenondévo tavaguasu rembiasápe, ojehechakuaa, iñepyrũhápe, oñehenói hague Puerto Flor de Lui, oñemoambuéva Puerto Presidente Stroessnerpe, ary 1957. Opa rirre dictadura upéva ombyai tetã 35 ary pukukue, ary 1989pe oñemoambue héra Ciudad del Estepe. Ojekuaave haguã sa'iha Paraguay rembiasakue rehegua, oje'e ojehecha haguã kuationaire <http://www.cadep.org.py/>. Ojeikekuaa ko'ápe: 15 jasyoapy. 2021-pe.

²¹ Ojekuaave hagua ko táva rehegua ikatu ojejuhu ko'ápẽ: <https://mcde.gov.py/>. Ojeike haguã: 15 dic. 2021-pe.

interdependencia tavaguasu Foz de Yguazu ndive²². Péva oñembotuichave interdependencia oñemopuãvo pe Central Hidroeléctrica Itaipu (1974 – 1984), peteĩ tembiapo mokôï tetãgua omoambuéva geografía, ombopohýiva demográfica²³, sã tavayguáva ha mbohyru tendagua.

Puente de la Amistad omokyre'ỹ ñesambyhyha paraguay omoambue haguã Ciudad del Este, ary 1971pe, peteĩ Zona Libre de Impuestospe (Zona Franca), heta ambue tetãgua ogueraháva, jeporavopyrê brasileiro ha brasilerokuéra, ohekávo producto importado (electrónica, bebida, ambue apytépe). “Orekóvo impuesto yvate umi mba'eapopyre importado péva Brasil ha Argentinape, umi mba'e importado oiko peteĩ ikavure'iva ñemurã [...] péva ambue tetãguakuéra” (RABOSSI, 2004, p. 154). Ko ñemoambue jehékaha tavaguasúpe péicha kuri heseguáva Banco Central del Paraguay omoheñoï hague peteĩ teko poguasú ojeheróva “reexportaciones” ohecha haguã peteĩteĩ jajapi orekóva jeguata vy'arã jejogua umi mbojeopy tetãme²⁴.

Ko kyre'ỹ mbarete syry Puente de la Amistadpe omohesakã porã heseteva oguerékóva jerure ouva Central Hidroeléctrica Itaipu, umi ñesambyhyha Brasil ha Paraguay, omopuã haguã peteĩ yvovo pyahu, ombojoajútava Foz de Yguazu tavaguasu Presidente Franco, ha péva jejapo rehegua:

[...] omba'apo Perimetral Estepe rehe ombojoajútava puente BR 277pe, omboykévo mbayru hasaha oúva umi mbayru tavaguasu mbytégui, oventiláva Puente de la Amistad ha omoheñoiva péicha, tekovia iporãvéva kundaha jejoguápe guarã Ciudad del Estepe, ko'ápe avei oñeaponde'a peteĩ tape pyahu ohejáva ijerére (VICENTE; RÜCKERT, ary 2020-pe, p. 81).

Péicha he'i Itaipu Binacional (2021), Yvovõ pyahu oñemopuãta hendive umi moï pira pire oíva orden 323 sua realespe. Oñemotenondévo aravore ojejapova, tembiapo oíva'erã omoheñoï haimete 400 tenda mba'apope guara jere'ÿre. Avei, Brasil ha'égui peteíva umi jehoha momba'eguasuva umi mba'eapopyre.- ñemitỹ ojexportáva Paraguay (soja, mandi'o, trigo ha mandyju), ko joaju pyahu ikatúta oñemohenda jey umi Ciudad del Estepe, péva peteĩteĩ oñembotývo ñemitỹ, tavaguasu ha'e tape momba'eguasú osêva ko'ãvagui mba'erepy rehegua.

²² “Pe aproximación mokôive tetã apytépe, acuerdo bilateral rupive, además ome'êvo pe construcción del Puente de la Amistad, el uso conjunto del Puerto de Paranaguá ha construcción de Itaipu, oinflui Paraguay política yvy rehegua” (ROSEIRA, 2006, p. 79).

²³ Oñemoñe'ê oñemoñe'ê haguã artículo Foz oñemboguejy ha Ciudad del Este ojepovyvy gente ndive, oñemoherakuáva diariope en línea H2Foz, ára 09/01/2021-pe.

²⁴ Umi reexportación ohechauka umi producto extranjero ñemu, ha katu umi exportación per se orepresenta producción nacional rehegua. Péva tekotevêkuri, he'iháicha Masi (2006, p. 4): “para la mitad de los década noventa, las primeras superaban, en valor, tres veces peteĩ las lunes”.

Ko temimo'ã ha'e omombia haguã jeguataha mbarete yvovò pyahúpe ha osê Puente de Amistadgui jeporu kundahára guarãnte, ikatúva ombotuichave guerojera importado Ciudad del Estepe ha oipe'a tape pyahu, ikatupyryvévape guarã logística mba'erepyva umi tembiapo ñemboaporekopýva paraguay maquiladoragua.

Péicha industrialización Paraguay, oñemopyendáva Ley no 1064/1997, ojekuaáva Ley Maquila, oguereko jeporumeméva omoheñoivo peteî jehechauka industrial tetãkorapype, péicha ley ome'ê oñemokyre'ỹhà mbarete umi virume'ẽ ambue tetãkuérape omoî haguã peteî yvyarakã orekóva hikuái industria Paraguaype. Ha'e peteî katupyry kakuaa oñemopyendáva omokyre'ỹvo exportación umi mba'erepy paha rehegua. Péicha ley oje'éva, ohupyty haguã umi jopoipyhy, umi térã virume'ẽva, ojejapovaerâ, osambyhíva'erã 90% apopyre orekóvaguei ñemuha extranjerope guarã ha 10%-nte ñemuha hyepypegua guarã. Ojeporu haguã pe oñemoinge industrias maquiladoras, Ley Maquila omopyenda umi... upe apopyre ojejapóva rehe 1% IVA – Impuesto al Valor Agregado – ha umi hepy'ỹva extensión tributaria umi importación jehupytyka rehe. Ko tendape, avei ko'áva rehe ñemokyre'ỹ ha pe tendyryrepykue imbovy, oñemba'apo Paraguay repykuere ha ojejapo imba'éva industrial ha ñemoporâve jejoko tenda ha ombohováí oñeikotevêva industriape.

Péicha resultado Ley Maquila, ohechaukaháicha Maciel (2017), Castilha (2019), Monsore (2019) ha Maia e Oliveira (2021), Paraguaype ohóma 120gui hetave industrias maquiladoras, haimete 70% ha'éva capital brasileño, oñemoîva upe umi táva tetãkorapypegua. Ko tenda tetãmbopy, Ciudad del Este ha umi tavaguasu ijykére (Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú) ohupyty hetave 50 maquiladora, péva ombojoja 43% opavave maquila Región Mbohapy Tetagua Brasil-Argen dora oñemoîva tetãme²⁵.

Ipahápe, iporã ojehechakuaa industria maquiladora, hi'aguígui Brasil ha kyre'y tapiagua tetã apyrape, oreko jejapi añetè ñemoñarè jeikè ha mba'apo umi táva ko tendape, umíva apytépe Foz de Yguazu. Hembia pópe, Costa (2018, p. 80) he'i "2001 guive oñembyaty 11.554 tembiapo pe mba'apoha renda maquiladoras, he'iséva peteî mbytere jejapo 888 tenda mba'aporâ aryre, ha tapicha rupi omba'apóva peteítei mba'apoha rendape".

²⁵ Ko papapy oguereko jeporumeméva ojupívo oñemopu'ãvo mokõiha puente ha oñemotenondévo Ferroeste (ferrocarril ombojoajúva Cascavel Puerto Paranaguá peve) táva Foz de Yguazu peve, Brasil ha'e guive jehoha oguerekóva ojejapóva 78% umi maquiladora exportación mba'eapopyre paha (MACIEL, 2017; CASTILHA, ary 2019pe; MONSORES, ary 2019pe; MAIA rehegua; OLIVEIRA, 2021-pe).

Temiandu paha: Jurujakuéra

Tenda Tetãmbopy Brasil-Argentina-Paraguay, ojoaju ipo'ava, jeporavopyrê kakuaa kũmbykuaa henda kundahára umi tavaguasúpe mohenda: Foz de Yguazu (Brasil), Puerto Iguazú (Argentina) ha Ciudad del Este (Paraguay). Ko'ãichagua kakuaa oikotevê ha'éño ojajapóvaha oñondivepa. Heñóiva peteî aponde'a oñehenóiva oihápe umi avarekoha, aty ha mbo'ehao tuicha mba'apoha rendakuéra, ombojoajúva umi moñe'ẽ guerojera: Consejo de Desarrollo de Foz de Yguazu (CODEFOZ), 1999pe. Consejo de Desarrollo de Puerto Iguazú (CODEPI), 1999pe. Consejo de Desarrollo de Ciudad del Este (CODELESTE), 1999-pe, aty guasu Consejo de Desarrollo Triple Fronterizo (CODETRI)-pe.

Ko'ã ñemomrandu ikatu
jatopa upe jokupyty
teraguapy ha
ha'angakuaáva tetãmbopy
oime avei hikuai pe
moakahã 5 arandugua

Mba'apo mbarete hata orekóva jokupyty ava'aty ha hepy'ỹva ára ha ára Tenda tetãmbopy omomba'e guasu kyre'ỹ oguerekóva itasãjoaju moheñoi tendagua, oive ha imbaretevéva umi tembiapo henda ñemitỹ hi'upyrãra (proteína animal ha sa granogua) ha umi tembiapo henda tembiapopy (sa kundahára ha tendyry). Ha katu, pe kyre'ỹ oime gueteri mbytepe itasãjoaju moheñoi yvyrágui, pytyvo pohanoharagui ha jejapo-kuérape ojoajúva mba'e pyahu rehe. Ko'ápe, iporã ojehechakuaa oñemotenondévo omohenda mbo'ehao guasu tekombo'e yvategua Foz de Yguazupe, momba'eguasú Universidad Federal de Integración Latinoamericana, Instituto Federal de Paraná ha Universidad Estatal de Oeste de Paraná, avei mbo'ehao oikuave'ẽva ñembo'e pohanoharehegua Ciudad del Estepe ha umi tavaguasu ijykére, jeporumeméva oime peteî jeporumeméva gotyo tekombo'e rehegua. Oiko ramo teète ramo, oíta ñembotuvichavè momba'e guasú orekóva ko itasãjoaju moheñoi, avei itasãjoaju moheñoi henda pytyvo pohanoharagui ha umi tembiapo ojoajúva ñembopyahù jevy rehe, orekóva tuicha ipu'akava omoheñoivo efecto acumulativodesarrollo económico tendagua guarã.

Ipahápe, jepénte ndaipóri dato formal ombojoja haguã jejapi orekóva Ley Maquila péva Tenda Tetãmbopy, oí añete ja'e haguã ko aponde'a kakuaa henda industrial Paraguáype, péva oñemoigui fábrica Ciudad del Este ha tavaguasúpe tavaguasu tavaygua âgui, oreko itasãjoajurâ mbarete, ohypýiva opavave tavaguasu orekóva moambue py'aporã umi hechauka virureko ha ava'atygua. Ikatu avei ñantendepéva kyre'y orekóva itasãjoaju moheñoi tendagua, oñeme'ẽ jejoko ha tuichave industrialización ley maquila rupive orekóta hapykueréva py'aporã umi mba'apo logística péva mbohapy tetãme.

Umi mba'e oje'éva

ALGARIN, D. R. **Desarrollo Economico de Ciudad del Este Alto-Parana Paraguay**. 2017. Monografía (Bacharelado em Ciências Econômicas) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2017. Disponível em: <http://dspace.unila.edu.br/123456789/2091>. Acesso em: 10 ago. 2021.

BECCALUVA, O. O mesmo produto turístico, dois resultados econômicos diferentes: Cataratas do Iguaçu. **Revista Científica Visão de Futuro**, ano 1, n.1, v. 1, p. 01-06, jun. 2004. Disponível em: https://revistacientifica.fce.unam.edu.ar/index.php?option=com_content&view=article&id=48:un-mismo-producto-turico-dos-resultados-econos-diferentes-cataratas-del-iguaz&catid=3:notas&Itemid=3. Acesso em: 02 set. 2021.

BOERR, M. El audaz plan de Misiones para generar los dólares que el país necesita. **Jornal La Nación**, 31/08/2020, versão digital. Disponível em: <https://www.lanacion.com.ar/economia/el-audaz-plan-misiones-generar-dolares-pais-nid2436668/>. Acesso em: 25 ago. 2021.

CALEBE, J. Ponte da Integração trará benefícios socioeconômicos e mais segurança à fronteira. **Rádio Cultura Foz**, 22/10/2019, versão digital. Disponível em: <https://www.radioculturafoz.com.br/2019/10/22/ponte-da-integracao-trara-beneficios-socioeconomicos-e-mais-seguranca-a-fronteira/>. Acesso em: 09 nov. 2021.

CAMMARATA, E. B. Estudio Integral del Destino Turístico Iguazú-Cataratas: Controversias y Desafíos para el Desarrollo. In: SEMINÁRIO DE PESQUISA EM TURISMO DO MERCOSUL, 6, 2006, Caxias do Sul. **Anais [...]**. Caxias do Sul: Universidade de Caxias do Sul, 2006. Disponível em: https://www.ucs.br/ucs/tplSemMenus/eventos/seminarios_semintur/semin_tur_4/arquivos_4_seminario/GT09-4.pdf. Acesso em: 24 ago. 2021.

CAMMARATA, E. B. El territorio en la Triple Frontera: relaciones de poder e identidad compleja en el destino turístico "Iguazú-Cataratas". In: ENCUESTRO DE GEOGRÁFOS DE AMERICA LATINA, 12, 2009, Montevideu/Uruguai. **Anais [...]**. Montevideu/Uruguai: Universidad de la República, 2009. Disponível em: <http://observatoriageograficoamericalatina.org.mx/egal12/Geografiasocioeconomica/Geopolitica/25.pdf>. Acesso em: 24 ago. 2021.

CASTILHA, F. D. **Estratégia de Desenvolvimento a partir de incentivos legais**: um estudo sobre a política paraguaia de maquila. 2019. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2019. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/handle/123456789/5167>. Acesso em: 20 ago. 2021.

COSTA, F. da F. **Lei de Maquila**: impactos no desenvolvimento econômico do Paraguai de 2003 a 2016. 2018. Dissertação (Mestrado em Desenvolvimento Regional e Agronegócio) – Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Toledo, 2018. Disponível em: <http://tede.unioeste.br/handle/tede/4077>. Acesso em: 20 ago. 2021.

DATASUS - Departamento de Informática do Sistema Único de Saúde. **Índice de Gini**. Disponível em: <http://tabnet.datasus.gov.br/cgi/ibge/censo/cnv/ginibr.def>. Acesso em: 23 nov. 2021.

FERREIRA, R. **CODEFOZ**: um possível caminho para o desenvolvimento regional endógeno. 2018. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração

Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2018. Disponível em:

<https://dspace.unila.edu.br/handle/123456789/3634>. Acesso em: 16 set. 2021.

GONZÁLEZ, R. O.; RAMPOLLO, P.; DOMÍNGUEZ, I. G. Impactos socio-territoriales: Puerto Iguazú y Reserva Iriapú, 600 hectáreas. Misiones, Argentina. **Revista El Periplo Sustentable**, v. 1, n. 33, p. 363-393, jul./dez. 2017. Disponível em: https://www.researchgate.net/publication/324440475_Socio-territorial_impacts_Puerto_Iguazu_and_reserve_Iriapu_600_hectares_Misiones_Argentina. Acesso em: 01 set. 2021.

H2FOZ. Puerto Iguazú pode ganhar shopping na área central da cidade. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 31/07/2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/fronteira/puerto-iguazu-pode-ganhar-shopping-na-area-central-da-cidade>. Acesso em: 25 ago. 2021.

H2FOZ. Pandemia faz disparar número de famílias iguaçuenses em situação de extrema pobreza e de pobreza. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 26 de julho de 2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/economia/pandemia-faz-disparar-numero-de-familias-iguacuenses-em-situacao-de-extrema-pobreza-e-de-pobreza/>. Acesso em: 25 ago. 2021.

H2FOZ. Estagnação da população e receita do ICMS: para onde caminha Foz do Iguaçu? **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 29 de agosto de 2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/editorial/estagnacao-da-populacao-e-receita-do-icms-para-onde-caminha-foz-do-iguacu/>. Acesso em: 20 dez. 2021.

H2FOZ - Foz encolhe e Ciudad del Este explode de gente. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 01/09/2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/cidade/foz-encolhe-ciudad-del-este-explode-de-gente-como-entender/>. Acesso em: 21 dez. 2021.

IBGE Cidades. Disponível em: <https://cidades.ibge.gov.br/brasil/pr/foz-do-iguacu/panorama>. Acesso em: 16 set. 2021.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS - INDEC. Disponível em: <https://www.indec.gov.ar/indec/web/Nivel4-Tema-2-41-135>. Acesso em: 03 set. 2021.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA - INE. Disponível em: <https://www.ine.gov.py/default.php?publicacion=2>. Acesso em: 03 set. 2021.

INSTITUTO PARANAENSE DE DESENVOLVIMENTO ECONÔMICO E SOCIAL - IPARDES. Disponível em: <http://www.ipardes.gov.br/imp/index.php>. Acesso em: 03 set. 2021.

PARAGUAI. **Lei nº 1064/1997**. Lei paraguaia da indústria maquiladora de exportação. Disponível em: <https://www.bacn.gov.py/leyes-paraguayas/2424/ley-n-1064-de-la-industria-maquiladora-de-exportacion>. Acesso em: 17 out. 2021.

ITAIPU BINACIONAL. Obras da ponte da integração chegam a 64% de execução. **Itaipu Binacional**, Foz do Iguaçu, 28/07/2021. Disponível em: <https://www.itaipu.gov.br/sala-de-imprensa/noticia/obras-da-ponte-da-integracao-chegam-64-de-execucao>. Acesso em: 10 set. 2021.

MACIEL, R. E. A. **A maquila no Paraguai**: modelo produtivo e integração no início do século XXI. 2017. Dissertação (Mestrado em Integração Latino-Americana) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2017. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/123456789/1701>. Acesso em: 20 ago. 2021.

MAIA, I. C. de L.; OLIVEIRA, G. B. de. Mapeamento das Firms Maquiladoras Brasileiras Instaladas no Paraguai. In: SEMINÁRIO DE DESENVOLVIMENTO REGIONAL, 5, 2021, Taubaté. **Anais** [...]. Taubaté: UNITAU, 2021. Disponível em: <https://editora.unitau.br/index.php/edunitau/catalog/book/44>. Acesso em: 20 ago. 2021.

MASI, F. Paraguay: los vaivenes de la política comercial externa en una economía abierta. **Informe do Centro de Análise e Difusão da Economia Paraguaia (CADEP)**. Assunção: CADEP, 2006.

MISIONES ONLINE. Inauguração do Terminal Turístico Fluvial: a intenção é conectar Posadas com Iguazú regularmente. **MISIONES ONLINE**, Misiones – Argentina, 11/10/2021. Disponível em: <https://misionesonline.net/2021/10/11/terminal-turistica-fluvial-iguazu/>. Acesso em: 04 dez. 2021.

MONSORES, C. de O. **Reflexões sobre a atração de empresas brasileiras através da lei paraguaia de maquila**. 2019. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2019. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/123456789/4969>. Acesso em: 20 ago. 2021.

ONU - ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS. **Objetivos de Desenvolvimento Sustentável: agenda 2030**. Rio de Janeiro, 2015. Disponível em: <https://odsbrasil.gov.br/>. Acesso em: 01 set. 2021.

PAIVA, C. Á. **Plano de desenvolvimento econômico de Foz do Iguaçu**. Foz do Iguaçu, PR. 2014. Disponível em: <http://www.hlucas.com.br/blog/wp-content/uploads/2014/04/PDE-FOZ-COMPLETO-2014.04.24.pdf>. Acesso em: 03 set. 2021.

PINTOR, E. et al. A Dinâmica Econômica do Município de Foz do Iguaçu de 2002 A 2012. **Revista Orbis Latina**, v. 6, n. 1, p. 71-88, 2016. Disponível em: <https://revistas.unila.edu.br/orbis/article/view/528>. Acesso em: 03 ago. 2021.

PNUD – Programa das Nações Unidas para o Desenvolvimento. Disponível em: <http://www.atlasbrasil.org.br>. Acesso em: 16 set. 2021.

RABOSSI, F. Dimensões da espacialização das trocas: a propósito de mesiteros e sacoleiros em Ciudad del Este. **Ideação – Revista do Centro de Educação e Letras**, Foz do Iguaçu, v. 6, n. 6, p. 151-176, 2004. Disponível em: <https://docplayer.com.br/27627859-Dimensoes-da-espacializacao-das-trocas-a-proposito-de-mesiteros-e-sacoleiros-em-ciudad-del-este-1.html>. Acesso em: 09 set. 2021.

RIO, G. P. do; COELHO, M. C. N. Formação de regiões transfronteiriças na América do Sul: um estudo comparado de cadeias produtivas em espaços trinacionais. **Revista Brasileira de Geografia**, Rio de Janeiro, v. 65, n. 1, p. 43-70, jan./jun. 2020. Disponível em: <https://www.rbg.ibge.gov.br/index.php/rbg/article/view/2375>. Acesso em: 12 set. 2021.

ROSEIRA, A. M. **Foz do Iguaçu: cidade rede sul-americana**. 2006. Dissertação (Mestrado em Geografia) – Universidade de São Paulo, São Paulo, 2006. Disponível em: https://www.teses.usp.br/teses/disponiveis/8/8136/tde-18062007-152226/publico/TESE_ANTONIO_MARCOS_ROSEIRA.pdf. Acesso em: 02 set. 2021.

VICENTE, F. J.; RÜCKERT, A. A. A Região Transfronteiriça do Iguaçu e as Ações da IIRSa. **Revista ParaOnde**, Porto Alegre, v. 14, n. 1, p. 71-89, 2020. Disponível em: <http://seer.ufrgs.br/paraonde>. Acesso em: 12 set. 2021.